

Gabrielius E. KLIMENKA

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Bažnyčios pastatas kaip priemonė orientuotis be kompasu: Lietuvos bažnyčių orientavimo problematika

SANTRAUKA. Tyrimu apie orientavimąsi pagal bažnyčių pastatus Lietuvoje siekiama atsakyti į klausimą, ar šis orientavimosi būdas gali būti patikimas norint rasti kryptį be kompasu. Išgyvenimo kursuose ir specializuotoje literatūroje teigiama, kad katalikų bažnyčios altorius paprastai yra orientuotas į rytus – išlikėjui tai galėtų padėti susiorientuoti. Tačiau tyrimo metu išanalizavus 45 skirtingų Lietuvos bažnyčių orientaciją pastebėta, kad tik nedaugelis iš jų yra tiksliai nukreiptos į rytus, t. y. jų azimutas – 90°. Dauguma bažnyčių buvo orientuotos kitomis kryptimis, taigi šis metodas pasirodė nepatikimas. Bažnyčių orientavimo ne rytų kryptimi tendencija galėjo atsirasti dėl praktinių ir istorinių apribojimų, pvz., urbanizacijos ir specifinių erdvės apribojimų, kurie galėjo lemti bažnyčios orientaciją. Reikia atsižvelgti ir bažnyčių statymo laikmečio technologines galimybes – netikslūs matavimo metodai praeityje statytojams neleido tiksliai nustatyti rytų azimutinio kampo. Teologinė orientavimo tradicija statant Lietuvos bažnyčias jau galėjo būti nunykusi. Orientacijos į rytus tradicija, nors ir egzistavusi krikščioniškoje teologijoje kaip simbolinis prisikėlimo ir šviesos ženklas, per amžius keitėsi. Praktiniai sumetimai ir istorinių laikotarpių aktualijos galėjo daryti įtaką bažnyčių orientacijai. Tyrimo išvada: Lietuvoje orientavimasis pagal bažnyčių altoriaus kryptį nėra patikimas metodas siekiant susiorientuoti be kompasu, nes dauguma bažnyčių nėra orientuotos į rytus. Tai rodo, kad išlikėjams yra svarbu remtis patikimesniais orientavimosi be kompasu metodais.

RAKTAŽODŽIAI: orientavimasis be kompasu, bažnyčios orientacija, rytai, išgyvenimas ekstremaliose situacijose, maldos kryptis.

Įvadas

Prasidėjus karui Ukrainoje labai išaugo susidomėjimas mokymais, skirtais išgyvenimui bei pasirengimui ekstremalioms situacijoms. Viena iš sudedamųjų tokio pobūdžio mokymo dalių yra orientavimasis be kompasu. Dalyje mokymų, kuriuos veda

išgyvenimo ekspertai (kariškiai, šauliai ir pan.), bet ne teologai, mokoma, kad bažnyčios pastatas yra puiki priemonė orientuotis be kompasos, nes jos altorius visada esti rytų pusėje. Toks mokymas neapsiriboja kursuose išsakomu teiginiu, kartais taip nurodoma ir specializuotoje literatūroje, skirtoje išgyvenimo ekstremaliose situacijose temoms.

Tyrimai, susiję su išgyvenimo temomis, atliekami retai, paprastai tiriamos tik tos sritys, kurios yra susijusios humanitarinėmis krizėmis (pvz., gamtiniai ar technogėniniai kataklizmai, karas, pandemija ir pan.), t. y. dėmesį skiriant tiems veiksniams, kurių rizikos įvertinimas padės išgelbėti didelį kiekį žmonių gyvybių, apsaugos turtą bei leis efektyviau vykdyti gelbėjimo ir humanitarinės pagalbos teikimo darbus. Siauros krypties temų, tokių kaip aptariama šiame straipsnyje, tyrimų aptikti nepavyko, tad galima manyti, kad tokio pobūdžio tyrimas nei Lietuvoje, nei užsienyje nebuvo atliktas. Siekiant spręsti tyrimo uždavinius, straipsnyje naudojama tarpdisciplininė prieiga, gretinant teologijos mokslo ir išgyvenimo ekstremaliose situacijose metodus.

Teologinius bažnyčių orientavimo reikšmės tyrimus Lietuvoje atliko Benas Ulevičius. Jų rezultatai aptarti jo knygoje *Dieviškieji rytai*¹ bei moksliniuose straipsniuose mokslo žurnale *Soter*. Lietuvos bažnyčių krypties klausimą taip pat nagrinėjo Rimvydas Laužikas moksliniame straipsnyje *Some Cosmological Aspects of Catholic Churches in Lithuania*². Abiejų autorių darbai buvo labai svarbūs nagrinėjant teologinius bažnyčių orientavimo aspektus.

Tyrimas taip pat aktualus ir todėl, kad leidžia prisiliesti prie pirmųjų amžių krikščionybės mokymo. Josephas Ratzingeris yra pažymėjęs, kad „apaštališkąją atsigręžimo į rytus tradiciją statant bažnyčias ir liturgijos vyksme, kur tik įmanoma būtina tęsti“³, taigi tokio pobūdžio tyrimas, pagal Vatikano II Susirinkimo siekį, gali ne tik padėti grįžti prie liturgijos šaknų, bet ir gilinti Bažnyčios istorijos bei teologijos pažinimą. Taigi tyrimas yra naudingas ne tik išgyvenimo ekspertams, bet ir katechetams, tikybos mokytojams bei bažnyčios architektūrą tiriantiems mokslininkams.

Tyrimo objektas: galimybė Bažnyčios pastatą naudoti kaip orientavimosi be kompasos priemonę.

Tyrimo tikslas: nustatyti, ar išgyvenimo mokymuose pateikiamas orientavimosi be kompasos būdas pagal bažnyčių kryptį yra praktiškai pritaikomas Lietuvos kontekste.

Tyrimo uždaviniai:

1. Ištirti, ar išgyvenimo mokymuose egzistuojantis teiginys, kad visos katalikų bažnyčios yra orientuotos rytų kryptimi, atitinka realybę;
2. Išanalizuoti rezultatus, gautus tiriant Lietuvoje esančių bažnyčios pastatų orientavimą pagal jų azimutinį kampą;

¹ Benas Ulevičius, *Dieviškieji rytai. Povatikaninė liturginė reforma ir „altorių atgręžimo“ klausimas* (Vilnius: Aidai, 2022)

² Rimvydas Laužikas, „Some Cosmological Aspects of Catholic Churches in Lithuania“, *Archaeologia Baltica* 10 (2008).

³ Joseph Ratzinger, *Liturgijos dvasia: įvadas* (Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012), 55.

3. Išanalizuoti surinktą medžiagą ir nustatyti galimas tyrimo rezultatų priežastis. Tyrime naudojamas matavimų ir duomenų analizės meto das.

Sąvokų orientacija ir azimutas apibrėžtis

Nagrinėjant temas, susijusias su topografija ir teologija, dera apibrėžti terminus, kurie bus vartojami straipsnyje. Tai svarbu ir todėl, kad retas teologas yra ir išgyvenimo ekspertas, kaip ir retai kada išgyvenimo specialistas yra teologas. Aptariamoms temoms kontekste itin svarbios dvi sąvokos – *orientacija* ir *azimutas*. Tekste jos vartojamos toliau nurodytomis reikšmėmis.

Sąvoka *orientacija* straipsnyje reiškia pusę, kurioje stovi bažnyčios altorius, nes išgyvenimo mokymuose pagal ją esą galima nustatyti pasaulio kryptis ir taip susiorientuoti. *Orientacija* straipsnyje taip pat reiškia ir maldos praktikų kreipimą rytų pusėn. Čia vadovaujamesi Beno Ulevičiaus semantine įžvalga, kad „pats „orientacijos“ (*orientatio*) terminas semantiškai (*oriens* – „rytai“) yra teisingas tik tuomet, kai kalbama apie orientaciją „į rytus“ arba „atsižvelgiant į rytus“ („orientacija į vakarus“ semantiškai yra nelogiškas derinys)⁴.

Azimutas – tai „kampas tarp stebėjimo taško dienovidinio plokštumos ir vertikaliosios plokštumos, einančios per stebėjimo liniją (stebėtojo ir stebimo objekto taškus). <...> Azimutas atskaitomas nuo šiaurinės dienovidinio krypties pagal laikrodžio rodyklę nuo 0 iki 360°⁵. Azimutinis „kampas išmatuojamas horizontalioje plokštumoje pagal laikrodžio rodyklę tarp atraminės krypties ir bet kurios kitos krypties“⁶. Paprastai tariant, azimutinis kampas rodo, kiek keliautojui reikia pasisukti nuo šiaurės, kad judėtų reikiama kryptimi. Taigi tyrime svarbu žinoti, kad rytų azimutinis kampas yra 90° (kitos pasaulio kryptys: pietūs – 180°, vakarai – 270°, šiaurė – 0° arba 360°). Tarpuose tarp pagrindinių pasaulio krypčių yra šiaurės rytai, pietryčiai, pietvakariai ir šiaurės vakarai.

Bažnyčių orientacija išgyvenimo mokymų kontekste

Išgyvenimo mokymų dalyviai sužino, kaip orientuotis be kompasu, nes išlikimo ekstremalioje situacijoje galimybės priklauso ne tik nuo gebėjimo skaityti žemėlapi, bet ir nuo gebėjimo suprasti natūraliai gamtoje esančių ar žmogaus pastatytų objektų

⁴ Benas Ulevičius, „Liturginės orientacijos judaizme ir krikščionybėje lyginamoji analizė“, *Soter* 20 (2006), 55–56.

⁵ Petras Algirdas Čiočys, Jurgis Janukevičius, Edvardas Jasiulionis, Eugenijus Simonas Kisinis, Robertas Kopūstas, Robertas Lapinskas, Jurgis Norgėla, Aleksandras Venckus ir Pranas Žarys, *Enciklopedinis karybos žodynas* (Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008), 69.

⁶ *Ibid.*, 231.

ženklus. Esama įvairių būdų, kaip praradus kompasą ar kitas navigavimo priemonės surasti reikiamą kryptį: pagal augalus, pasidarant improvizuotą kompasą iš adatos, pagal skruzdėlynus ir pan. Vienas iš mokomų orientavimosi be kompasu būdų yra orientavimasis pagal bažnyčios pastatą: esą išlikėjas, aptikęs bažnyčią ir radęs altorių, pagal jį gali nustatyti, kur yra rytų kryptis. Čia remiamasi įsitikinimu, kad bažnyčių altoriai visuomet arba dažniausiai statomi rytinėje pastato pusėje. Tokiu atveju išlikėjui, siekiančiam nusistatyti, kuria kryptimi judėti, altorius turėtų pagelbėti kaip orientyras randant reikiamą kryptį. Tiksliai žinodamas bent vieną pasaulio kryptį, išlikėjas gali apskaičiuoti apytikslį reikiamos krypties azimutinį kampą, pvz., žinant, kad bažnyčia orientuota rytų kryptimi, t. y. 90° pagal azimutą, o gyvenvietės, iki kurios reikia nukakti, kryptis yra 250°, išlikėjui reikia nuo altoriaus pasisukti 160° pagal laikrodžio rodyklę. Keliaudamas šia kryptimi jis pasieks reikiamą kelionės tašką.

Nesant galimybės fiksuoti gyvai vedamuose išgyvenimo mokymuose išsakomų idėjų, norint parodyti šio teiginio paplitimą straipsnyje pasitelkiama specializuota literatūra: knygos, straipsniai, internetiniai šaltiniai. Toliau pateikiami ištartų pavyzdžiai.

Internetiniame tinklalapyje *Idėjų medis* teigiama, kad „altoriai <...> katalikų bažnyčių dažniausiai statomi rytinėje bažnyčios dalyje, o įėjimas vakarinėje“⁷. Mokykliniame vadovėlyje *Geografija. Vadovėlis 6 klasei pažymima*, kad „senų bažnyčių altoriai dažniausiai stovi rytinėje pastato dalyje“⁸. Taip daroma prielaida, kad gali būti neatitikimų ir užuot nurodžiusios kryptį kai kurios bažnyčios neatidų išlikėją gali dar labiau paklaidinti⁹. Vis dėlto gana paplitęs įsitikinimas, kad visais laikais religiniai pastatai laikyti patikimu orientyru, nes jie orientuoti pagal pasaulio kryptis¹⁰.

Rusakalbiuose šaltiniuose paprastai kalbama apie stačiatikių cerkves, tačiau dažnai minimos ir katalikų bei liuteronų bažnyčios, pvz., „stačiatikių cerkvių ir liuteronų bažnyčių altoriai nukreipti į rytus, o varpinės – į vakarus; apatinis bažnyčios kupolo kryžiaus skersinio galas nukreiptas į šiaurę“¹¹, arba „stačiatikių bažnyčių altoriai esti rytuose“¹², kitame šaltinyje teigiama, kad „stačiatikių cerkvės kupolo kryžiaus apatinio laiptelio žemutinis kraštas nukreiptas į pietus, o pakeltasis – į šiaurę, tarsi rodytų į Poliarinę žvaigždę. Stačiatikių cerkvių altoriai ir koplyčios nukreipti į rytus,

⁷ „Orientavimasis pagal žmogaus kūrinis“, *Idėjų medis*, paskelbta 2011 m. spalio 10 d., <https://idejumedis.wordpress.com/2011/10/10/orientavimasis-pagal-zmogaus-%E2%80%99Ekurinius%E2%80%99C/>.

⁸ Genovaitė Kynė, Gražina Varanavičienė, Laima Railienė, Tomas Ubartas ir Akvilė Kamaraukaitė, *Geografija. Vadovėlis 6 klasei (ATRASK)* (Kaunas: Šviesa, 2015), 16.

⁹ Asmeninė autoriaus patirtis rodo, kad vykstančiuose išgyvenimo mokymuose orientyras *altorius-rytai* yra laikomas nekvestionuojama duotybe, bandymai diskutuoti paprastai būna bevaisiai.

¹⁰ „Ориєнтування за місцевими предметами“, *Школа виживання Білі вовки*, žiūrėta 2023 m. lapkričio 26 d., https://www.bilivovki.org.ua/index.php?id=19&L=0&tx_ttnews%5Byear%5D=2016&tx_ttnews%5Bmonth%5D=03&tx_ttnews%5Bday%5D=28&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34&Hash=a3d648a39b1742ab593f653a9e2acc7a.

¹¹ Анатолий Евдокимов, *Военная топография. Пособие для практических занятий* (Санкт-Петербург: Государственный университет аэрокосмического приборостроения, 2008), 23.

¹² Юлия Веревка, *Приёмы ориентирования на местности (пособие для начинающего туриста)* (Орск: Муниципальное автономное учреждение дополнительное образование «Центр детского и юношеского туризма и экскурсий г. Орска», 2015), 28.

o varpinės – į vakarus. Įėjimas į stačiatikių cerkvę paprastai būna vakarų pusėje. Liuteronų bažnyčių altoriai atgręžti į rytus, o varpinės – į vakarus, o katalikų bažnyčios, priešingai, yra vakarų pusėje¹³. Tapačią informacija neretai galima aptikti ir lietuviškuose išlikėjų tekstuose, pvz., „ant cerkvių kupolų esantys stačiatikių kryžiai – žemesnioji apatinio skersinio pusė yra pietų kryptimi, o aukštesnioji pusė į šiaurę (ji tarytum nukreipta į šiaurinę žvaigždę)“¹⁴, „senų katalikų bažnyčių altoriai dažniausiai statomi rytinėje bažnyčios dalyje, o įėjimas vakarinėje. Ant cerkvių kupolų esantys stačiatikių kryžiai – žemesnioji apatinio skersinio pusė yra pietų kryptimi, o aukštesnioji pusė į šiaurę“¹⁵ arba „pravoslavų cerkvių kryžiaus įstrižainės viršūnė paprastai būna nukreipta į šiaurę“¹⁶.

Kartais kalbant apie bažnyčios pastato orientaciją išsakomi ir gana keisti teiginiai, pvz., „katalikų bažnyčių altoriai nukreipti į vakarus“¹⁷. Tokiais atvejais nelabai aišku, kas turima omenyje, tačiau galima numanyti, kad kalbama apie kunigo orientaciją liturgijos metu, t. y. jei bažnyčia orientuota į rytus, tuomet kunigas dažniausiai meldžiasi atsisukęs vakarų kryptimi, tad greičiausiai altoriaus orientacija čia vertinama pagal kryptį, į kurią liturgijos metu yra atsigręžęs kunigas; kita vertus, tai gali būti tekste esanti klaida, kartojama dalyje neapgalvotai nukopijuotų tekstų.

Kartais teigiama, kad „šių taisyklę neklystamai galima taikyti beveik visoms senosioms bažnyčioms, naujoviškų pastatų situacija gali kiek skirtis“¹⁸. Naujos statybos bažnyčios gali būti orientuotos bet kuria kryptimi, tad išlikėjas turėtų kreipti dėmesį tik į senas bažnyčias¹⁹. Nepaisant to, tyrime laikomasi labiausiai paplitusio teiginio – kad visos bažnyčios yra orientuotos į rytus, nes būtent taip, su retomis išimtis, teigiama daugumoje išgyvenimo temoms skirtų šaltinių. Tyrimo metu daugiausia dėmesio skiriama katalikų bažnyčių orientacijai, tačiau taip pat žvelgiama ir į stačiatikių bei evangelikų bažnyčių orientavimą.

Orientacijos į rytus teologiniai bruožai

Pirmųjų amžių krikščionims buvo būdingas maldos orientavimas rytų kryptimi. Analogiškas paprotys – orientuoti maldingumo praktikas ar kulto pastatus rytų kryptimi – buvo paplitęs daugelyje senųjų religijų ir kultūrų. To pavyzdžiai – Džoserio piramidžių

¹³ „Ориентирование. Ориентирование по следам человеческой деятельности“. *Путешествие и приключение*, žiūrėta 2024 m. kovo 23 d., http://www.outdoors.ru/orient/orient_work.php.

¹⁴ „Orientavimasis pagal žmogaus kūrinis“.

¹⁵ Karolis Keturka, „Orientavimasis gamtoje“, *Paslaugos gamtai*, žiūrėta 2024 m. sausio 26 d., <http://www.paslaugosgamtai.lt/wp-content/uploads/2017/11/orientavimasis-gamtoje.pdf>.

¹⁶ Albertas Daugirdas, *Išgyvenimo atmintinė* (Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 2020), 42.

¹⁷ Евдокимов, *Военная топография*, 23.

¹⁸ „Orientavimasis pagal žmogaus kūrinis“.

¹⁹ „Орієнтування за місцевими предметами“.

kompleksas (azimutas – 94°), Tutanchamono kapavietė (89°), senovės graikų deivės Heros šventykla Olimpijoje (92°) ir pan.²⁰ Seną orientacijos tradiciją gali liudyti ir radiniai neandertaliečių olose, pvz., Rumunijoje rastos dvi lokių kaukolės, kurios buvo orientuotos pagal rytų–vakarų ašį²¹. Tokio pobūdžio radinių būta ir daugiau. Rytų kryptimi senovėje būdavo atsisukama meldžiantis, aukojant ar statant sakralius pastatus bei antkapius²². Tokios praktikos aptinkamos įvairiuose pasaulio kraštuose, kultūrose ir religijose nepriklausomai nuo laikmečio. Taigi jas galima laikyti archetipiniu senųjų religijų elementu.

Šių praktikų orientacijos objektus galima skirstyti į geografinius (šventas kalnas, Dievo miestas ir pan.) ir astronominius (dangaus šviesuliai, kosminiai reiškiniai ir pan.)²³. Nepaisant objekto, į kurį orientuojamos religinės praktikos, fenomenologine prasme tai tapatūs reiškiniai. Šiame kontekste krikščionybė nebuvo išimtis, tad „atsigręžti į rytus ir liturginėje, ir asmeninėje maldoje buvo visuotinis ankstyvosios Bažnyčios paprotys ir nuo to laiko – nuosekli Bažnyčios tradicija Rytuose ir Vakaruose“²⁴. Ši orientavimosi praktika pirmųjų amžių krikščionims buvo tokia svarbi, kad „malda atsigręžus į rytus senojoje Bažnyčioje laikyta apaštalų tradicija“²⁵.

Pirmaisiais krikščionybės amžiais statant bažnyčias orientuotasi tekančios saulės kryptimi, nes rytų kryptis buvo svarbi dėl soliarinės simbolikos hierarchinio pranašumo prieš kitus objektus²⁶. Simbolikoje orientavimasis rytų kryptimi yra „žvilgsnis į tekančią saulę kaip Dievo galios buvimo simbolį“²⁷. Krikščionims soliarinė simbolika šiuo atveju buvo svarbi todėl, kad atspindėjo Kristų–Heliją, juk Bažnyčia šviečia tik tada, kai atspindi ne savo, o dieviškąją šviesą; ji šviesi, nes gauna šviesą iš Helijo–Kristaus²⁸. Taigi atsigręžimas Saulės pusėn krikščionims buvo ne svetimas, o priešingai, teologiškai pagrįstas ir svarbus tikiybinis elementas.

Tokia „universali orientacijos į rytus praktika pasireiškia ritualo arba svarbiausių pastatų dalių orientavimu tekančios saulės link“²⁹, tad Vakarų bažnyčių statyboje laikytasi orientavimosi rytų–vakarų kryptimi. Todėl senaisiais laikais statant bažnyčias pastatas turėjo būti atgręžtas į tekančios saulės šviesą. Tokiu būdu maldos galėjo būti siunčiamos saulėtekio link. Šiuo tikslu bažnyčių altoriai dažniausiai ir būdavo statomi rytinėje

²⁰ Евгений Поляков, „Об ориентации культовых построек древнего мира“, *Вестник Томского государственного архитектурно-строительного университета* 1 (2004), 11.

²¹ Marin Cărciumaru, Elena-Cristina Nițu, Adrian Nicolae, Florin Ionuț Lupu ir Remus Dincă, „Contributions to understanding the Neanderthals symbolism. Examples from the Middle Paleolithic in Romania“, *Annales d'Université "Valahia" Târgoviște* 2 (2015), 26.

²² Udo Becker, *Simbolių žodynas* (Vilnius: Vaga, 1995), 213–214.

²³ Ulevičius, „Liturginės orientacijos judaizme ir krikščionybėje...“, 53–54.

²⁴ Uwe Michael Lang, „*Conversi ad Dominum*: liturginės maldos kryptis“, *Naujasis Židinys-Aidai* 6 (2004), 255.

²⁵ Ratzinger, *Liturgijos dvasia: įvadas*, 53.

²⁶ Ulevičius, „Liturginės orientacijos judaizme ir krikščionybėje...“, 54–55.

²⁷ Becker, *Simbolių žodynas*, 213.

²⁸ Joseph Ratzinger, Hans Urs von Balthasar ir Karl Rahner, *Kodėl šiandien dar esu krikščionis?* (Vilnius: Aidai, 2008), 25–26.

²⁹ Ulevičius, „Liturginės orientacijos judaizme ir krikščionybėje...“, 56.

pastato dalyje³⁰, tad tikintieji, liturgijos metu visuomet būdavo atsigręžę tinkama maldos kryptimi. Tikrai žinoma, kad iki IV a. altorius būdavo įrengiamas bažnyčios vakarinėje dalyje, o keičiantis liturgijos būdai V a. jis ilgainiui buvo perkeltas į rytinę pusę³¹. Taip daryta siekiant, kad pakitusi liturgijos šventimo forma neiškreiptų teisingos maldos orientacijos. Tai buvo svarbu, nes būtent tokios orientacijos dėka bažnyčia iš tikrųjų stovėjo ne gatvėje ar aikštėje, t. y. visiškai profaniškoje erdvėje, bet kosmose. Taip ji aplink save organizavo pasaulį, jį paversdama liturgijos dalimi. Tokia orientacija apėmė ne tik artimą bažnyčios aplinką, bet ir visą kosmosą. Garbinimo vietą orientuojant rytų kryptimi, būdavo suorganizuojami visi dangaus kūnai, kurie jau nebejuda bet kaip, tačiau grupuojasi aplink orientuotą šventovę, jos altorių bei joje esančius maldininkus³². Tokiu būdu bažnyčios pastatas krikščionims, tapo visatos centru: centrinis bažnyčios kupolas simbolizavo Dangaus bei Žemės Viešpaties Kristaus buveinę, bažnyčios centrinė dalis – žemiškąją Bažnyčią, keturios bažnyčios sienos – pasaulio kryptis³³; altorius buvo suvokiamas kaip rojus, kuris esti rytuose, taip pat ir Golgotos kalnas, ant kurio mirė Kristus; vakarai buvo laikomi tamsos ir paskutiniojo teismo įvaizdžiu; keturios bažnyčios pusės laikytos visų keturių pasaulio šalių simboliu, nes, pagal Kosmo Indikopleusto koncepciją, žemė yra stačiakampis, kurį dengia dangaus skliautas³⁴. Bažnyčios apsidė ir joje esantis altorius simbolizavo Edeną, tad natūraliai buvo statomi taip, kad malda kryptų į rytus³⁵, čia vadovautasi žmogaus išvaymo iš rojaus sodo pasakojimu: Viešpats Dievas užveisė sodą Edene, rytuose, ir ten įkurdino žmogų, kurį buvo padaręs (Pr 2, 8)³⁶. Simbolika galėjo kisti priklausomai nuo laikotarpio ir vietovės, tačiau orientacija į rytus buvo svarbi, nes altorius simboliškai buvo siejamas su Kristumi³⁷.

Lietuvos bažnyčių orientacijos tyrimo rezultatai

Įvairių šaltinių duomenimis, Lietuvoje yra daugiau kaip 700 katalikų bažnyčių³⁸. Šio tyrimo metu buvo išmatuotas 45 katalikų bažnyčių azimutinis kampas. Iš jų nė vienas bažnyčios pastatas nebuvo orientuotas griežtai rytų kryptimi, t. y. 90°.

³⁰ Ulevičius, *Dieviškieji rytai*, 29–30.

³¹ Jūratė Jurevičienė, „Bažnyčia“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2024 m. vasario 12 d., <https://www.vle.lt/straipsnis/baznycia/>.

³² Benas Ulevičius, „Kosminė liturgija“, *Naujasis Židinys-Aidai* 5 (2002), 254.

³³ Jolanta Zabulytė, „Vizualinės sakralinio centro išraiškos rytų ir vakarų kultūrose“, *Kultūrologija* 12 (2005), 304.

³⁴ Becker, *Simbolių žodynas*, 44.

³⁵ Ulevičius, „Liturginės orientacijos judaizme ir krikščionybėje ...“, 65.

³⁶ Straipsnyje Šventasis Raštas cituojamas iš: *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas* (Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai ir Lietuvos Vyskupų Konferencija, 2009).

³⁷ Peter Dinzelbacher, *Viduramžių žodynas* (Vilnius: Aidai, 2004), 23.

³⁸ Dalius Liutikas, „Katalikų bažnyčios ir koplyčios Lietuvoje: statistinė analizė“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 44 (2021), 316–329.

Tyrimo metu matavimai buvo daromi kompasu *Silva expedition* bei Android išmaniajame telefone *Oukitel WP6* įdiegta programėle *AR compass*. Matuojant azimutinį kampą buvo numatyta galima nedidelė paklaida, nes matavimai dažnai vykdavo lauke stovint prie pagrindinio bažnyčios įėjimo, darant pagrįstą prielaidą, kad pagrindinis įėjimas yra priešingoje nei altorius pusėje. Matavimas iš lauko svarbus ir tuo, kad bažnyčios dažnai būna atidaromos tik šv. Mišių metu, tad išlikėjas turėtų vadovautis matavimais iš lauko. Taip pat numatyta galima paklaida dėl matavimo „iš rankos“. Leistina paklaida buvo $\pm 5^\circ$, darant prielaidą, kad tai rytų kryptis. Vertinant su galima minimalia 5° paklaida (t. y. $85\text{--}95^\circ$ ribose), buvo aptiktos tik trys bažnyčios, kurios galėtų būti geri orientyrai siekiant tiksliai nustatyti, kur yra rytai: Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia – 87° , Kauno Šv. Mikalojaus (benediktinių) bažnyčia – 95° ir Šiaulių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus katedra – 95° . Tikslus matavimas įmanomas naudojant geodezinius prietaisus, tačiau išlikėjai paprastai tokių su savimi neturi.

Matuojant pagal analogišką principą, kitos bažnyčios buvo orientuotos taip: šiaurės rytų kryptimi – 13 bažn., pietryčių – 13 bažn., pietų – 6 bažn., pietvakarių – 4 bažn., vakarų – 2 bažn., šiaurės vakarų kryptimi – 4 bažn. ir šiaurės kryptimi – 2 bažnyčios (išsamiau žr. 1 lent.). Žvelgiant į tokias matavimo reikšmes darosi aki-vaizdu, kad katalikų bažnyčių orientacija neatitinka išgyvenimo kursuose nurodomos tezės. 1-oje lentelėje pateikiamas bažnyčių faktinis išmatuotas azimutinis kampas bei pasaulio kryptis, kuria jos orientuotos.

1 lentelė. Katalikų bažnyčių azimutinis kampas ir pasaulio kryptis

	Katalikų bažnyčios pavadinimas	Azimutinis kampas	Pasaulio kryptis
1	Vaidotų Šv. apaštalo Pauliaus Atsivertimo bažnyčia	40	Šiaurės rytai
2	Šiaulių Šv. Jurgio bažnyčia	40	
3	Vilniaus Šv. Ignoto bažnyčia	50	
4	Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčia	60	
5	Molėtų Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia	70	
6	Vilniaus Šv. Kryžiaus bažnyčia	70	
7	Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčia	74	
8	Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčia	70	
9	Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia	80	
10	Vilniaus Šv. Pranciškaus Asyžiečio bažnyčia	80	
11	Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčia	80	
12	Kauno Šv. Gertrūdos bažnyčia	87	Rytai
13	Kauno Šv. Mikalojaus (benediktinių) bažnyčia	95	
14	Šiaulių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus katedra	95	

	Katalikų bažnyčios pavadinimas	Azimutinis kampas	Pasaulio kryptis
15	Vilniaus Šv. Onos bažnyčia	100	Pietryčiai
16	Dubingių Šv. Jurgio bažnyčia	100	
17	Kauno arkikatedra bazilika	110	
18	Kauno Švč. Mergelės Marijos į dangų ėmimo bažnyčia	110	
19	Kauno Švč. Trejybės bažnyčia	110	
20	Nemakščių Švč. Trejybės bažnyčia	110	
21	Vilniaus Švč. Trejybės Graikų apeigų katalikų bažnyčia	110	
22	Kauno Šv. Jurgio Kankinio bažnyčia	110	
23	Valkininkų Pranciškonų vienuolyno bažnyčios griuvėsiai	110	
24	Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčia	125	
25	Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčia	140	
26	Gargždų Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia	140	
27	Alėjų Švč. Trejybės bažnyčia	165	
28	Vilniaus Šv. Teresės bažnyčia	170	
29	Juodkrantės Šv. Pranciškaus Asyžiečio bažnyčia	175	
30	Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia	172	
31	Vilniaus Aušros Vartų koplyčia	175	
32	Druskininkų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčia	185	
33	Valkininkų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia	180	Pietvakariai
34	Kauno Šv. Pranciškaus Ksavero (Jėzuitų) bažnyčia	196	
35	Medininkų Švč. Trejybės bažnyčia	205	
36	Rūdninkų Švč. Trejybės bažnyčia	210	Vakarai
37	Dieveniškių Švč. Mergelės Marijos Rožančinės bažnyčia	220	
38	Jašiūnų Šv. Onos bažnyčia	270	
39	Birštono Šv. Antano Paduviečio bažnyčia	270	Šiaurės vakarai
40	Sudervės Švč. Trejybės bažnyčia	285	
41	Vilniaus Šv. Apaštalų Pilypo ir Jokūbo bažnyčia	285	
42	Vilniaus Dievo Gailestingumo šventovė	345	Šiaurė
43	Vilniaus Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčia	320	
44	Kauno Švč. Sakramento bažnyčia	355	
45	Stakliškių Švč. Trejybės bažnyčia	10	

Apibendrinant matavimų parodymus galima teigti, kad nebuvo aptikta nė vienos bažnyčios, orientuotos tiksliai rytų kryptimi. Dalis bažnyčių, kurios gali būti laikomos orientuotomis rytų kryptimi, turi nedidelę paklaidą, dėl jos asmuo, bandantis

susiorientuoti be kompasu, gali nuklysti per toli į šalį nuo užsibrėžto galutinio maršruto taško. Bažnyčios, kurių nuokrypis šiaurės ir pietų kryptimis yra iki 10°, leidžia orientuotis bent apytiksliai. Reikia įvertinti ir tai, kad pagal didelę dalį gamtinių orientacijos objektų taip pat galima apskaičiuoti apytikslį azimutinį kampą, todėl, siekiant nustatyti pasaulio kryptis, svarbu naudotis bent keliais nepriklausomais orientyrais. Taigi bažnyčios pastatas negali būti vienintelis orientavimosi objektas, reikia atsižvelgti į gamtinių ir žmogaus sukurtų orientyrų visumą.

Netikslios bažnyčių orientacijos priežastys

Tyrimo metu buvo iškeltas klausimas, kodėl Lietuvos bažnyčių orientacija paprastai neatitinka teologinės orientavimo simbolikos. Buvo nustatytos kelios galimos priežastys, kurios bus aptariamose toliau.

Dvejopa orientavimo praktika. Senovėje Bažnyčių orientacija būdavo išreikšta dvejopai: į rytus būdavo nukreipta pastato apsidė arba, antruoju atveju, įėjimas. Pirmuoju atveju altorius būdavo įrengiamas rytinėje pastato dalyje, tad celebrantas šv. Mišių metu stovėdavo prieš altorių, t. y. veidu į rytus. Antruoju atveju altorius būdavo vakarinėje pastato dalyje, todėl celebrantas stovėdavo veidu į žmones, t. y. atsukęs rytų kryptimi³⁹. Tai parodo, kad jau ir ankstyvaisiais amžiais ne visos bažnyčios buvo orientuotos rytų kryptimi. Taigi vien to pakaktų paneigti išgyvenimo mokymuose egzistuojantį įsitikinimą, tačiau derėtų apžvelgti ir kitas priežastis. Kai kurie tyrėjai teigia, kad statant cerkves yra galimas 10°–15° nuokrypis nuo rytų, nes, pagal Stačiatikių Bažnyčios kanonus, didesniai nuokrypiui reikalingas specialus leidimas, gaunamas iš Bažnyčios vadovybės⁴⁰. Katalikų Bažnyčios kanonų kontekste tokio nurodymo aptikti nepavyko. Rimvydo Laužiko atlikta statistinė duomenų analizė rodo, kokia orientacija vyrauja kanoniniuose pastatuose Lietuvoje. Jo teigimu, Lietuvoje iš viso yra 139 katalikų kulto pastatai, orientuoti durimis į vakarus (42,36 proc. visų jo tirtų pastatų). Tokia orientacija vyrauja net 88 proc. tirtų ankstyvųjų pastatų (datuojamų XIV–XVI a.), o vėliau (XIX a.) statytų pastatų ši dalis sudaro tik 35 proc.⁴¹ Taigi, vadovaujantis tokiais duomenimis, galima manyti, kad radus bažnyčių yra tikimybė pagal ją susiorientuoti, tačiau ji nepakankama esant ekstremaliai situacijai.

Liturginis, o ne pastato atgręžimas. Kaip minėta, pirmaisiais amžiais pastatai nebūtinai buvo orientuoti į rytus. Kartais pakakdavo to, kad liturgijos metu laikinai būdavo atsigrežiama rytų kryptimi, pvz., krikšto liturgijos metu katechumenai, atsisukę į vakarus, atsižadėdavo šėtono, o atsisukę į rytus – pavesdavo save Kristui⁴². Žinoma, kai pats pastatas būdavo orientuotas rytų pusėn, tuomet nebereikėjo daryti papildomų

³⁹ Ulevičius, „Liturginės orientacijos judaizme ir krikščionybėje...“, 67.

⁴⁰ Николай Кутьков, „О пространственной ориентации церквей св. Апостола Петра в Марциальных Водах“, *Carelica* 2 (2019), 1, doi:10.15393/j14.art.2019.134.

⁴¹ Laužikas, „Some Cosmological Aspects“, 201–202.

⁴² Lang, „*Conversi ad Dominum*“, 257.

liturginių veiksmų. Šis elementas į išgyvenimo mokymus galėjo patekti iškreiptas, nes liturginė orientacija buvo palaikyta geografine.

Statybos urbanizuotoje vietovėje. Mokslininkai, tiriantys bažnyčių pastatus, juos aprašydami paprastai atkreipia dėmesį į pastato orientaciją, pvz.: „Šv. Jonų bažnyčia nėra tiksliai orientuota rytų–vakarų kryptimi. Jos ankstesnis apytikris orientavimas buvo išlaikytas net per XVII amžiaus rekonstrukciją, bet jo griežtai nesilaikyta statant Universitetą.“⁴³ Faktą, kad dauguma Romos bazilikų nesilaiko rytų–vakarų ašies, paaiškinti taip pat nesunku ir tuo, kad bažnyčios buvo statomos ant ankstesnių pastatų pamatų. Jau valdant imperatoriui Konstantinui, pasaulietiniai pastatai buvo pritaikomi naudoti krikščionims. Pastato orientaciją taip pat galėjo lemti ir tankiai apgyvendinto miesto gatvių išplanavimo ribojimai. Nuo IV a. išlikę archeologiniai radiniai rodo, kad ne visos bažnyčios buvo orientuotos į rytus. Žinoma, dažniausiai apsidės ir altoriai buvo orientuoti rytų kryptimi, tačiau pasitaikydavo ir kitokių bažnyčios orientavimo pavyzdžių. Tokiais atvejais klausimas spęstas pridėdant vidinio interjero arba papildomų liturginių elementų, pvz., kartais pastatas buvo statomas ant šventųjų palaikų ir tai sąlygodavo pastato išplanavimą, todėl bažnyčios nebūdavo įmanoma orientuoti rytų kryptimi⁴⁴. Taigi, statant bažnyčias urbanizuotoje vietovėje, gerokai sumažėjo orientavimo rytų–vakarų kryptimi galimybės, tad statytojai pamatus klojo ten, kur buvo laisvos vietos. Kuo statybos vyko arčiau nūdienos, tuo sudėtingiau buvo rasti vietą bažnyčios, orientuotos į rytus, statybai.

Užmiršta tradicija. Lietuvoje pirmosios bažnyčios „su anomalia orientacija atsiranda XVI a. viduryje“⁴⁵. Tai gana vėlyvas laikotarpis, tada orientavimosi tradicija jau galėjo būti netekusi savo svarbos ir aktualumo. Tai, kad bažnyčių pastatai nebeorientuojami į rytus, Josephas Ratzingeris sieja su vakariečiams būdingu abstrakčiu mąstymu. Jo manymu, tai, kad krikščionys suvokė Dievą kaip visur esantį, padarė nebereikalingą liturgijos orientaciją⁴⁶.

Tikslių matavimo prietaisų nebuvimas. Tikėtina, kad statybininkai nesinaudojo kompasais ir astroliabijomis, tad galima užtikrintai manyti, jog dalyje atvejų nuokrypis nuo rytų atsirado dėl pastato krypties nustatymo improvizuotomis priemonėmis. Pavyzdžiui, pasaulio kryptis galėjo būti nustatoma įsmeigus lazda į žemę ir stebint šešėlio judėjimą⁴⁷ arba orientuojantis pagal šiaurinę žvaigždę. Orientavimosi be kompasų būdų pasirinkimo amplitudė plati, tačiau jie nėra tikslūs ir paprastai kryptį rodo su tam tikra paklaida, pvz., šiaurinė žvaigždė laikoma pačia ryškiausia žvaigžde dangaus skliaute, nors ji tėra 45-oji pagal ryškumą šiauriniame pusrutulyje; net ir pats tiksliausias matavimas pagal gamtinį objektą, t. y. pagal šiaurinę žvaigždę, kryptį taip

⁴³ Manar Hammad, „Vilniaus universitetas: semiotinis architektūros ir planų tyrimas“, *Semiotika* 10 (2014), 35, doi:10.15388/Semiotika.2014.16756.

⁴⁴ Lang, „*Conversi ad Dominum*“, 258.

⁴⁵ Oksana Valionienė, „Lietuvos miestų sakralinės erdvės struktūra Viduramžiais ir Naujaisiais laikais“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2 (2014), 19.

⁴⁶ Ratzinger, *Liturgijos dvasia: įvadas*, 59–60.

⁴⁷ John Wiswman, *Išlikimo vadovas: kaip išgyventi laukinėje gamtoje, bet kokiam klimate, sausumoje ar vandenyje* (Kaunas: Obuolys, 2010), 229–230.

pat rodo su paklaida, jos nuokrypis nuo tikrosios šiaurės yra beveik 1° . Esama ir kitų klaidingų įsitikinimų apie orientavimąsi pagal šiaurinę žvaigždę⁴⁸.

Magnetinės ir geografinės šiaurės neatitikimas. Svarbu įvertinti ir tai, kad magnetinio kompas rodyklė visuomet rodo ne į geografinį polių, bet į magnetinę šiaurę, kuri, beje, nesutampa su žemėlapiu šiaure. Todėl reikalingas gebėjimas apskaičiuoti deklinaciją, t. y. bet kurioje vietovėje esantį kampą tarp geografinio ir magnetinio dienovidinių šiaurės krypčių, o deklinacija laikui bėgant kinta⁴⁹. Dėl deklinacijos pokyčio tolimesniems tyrimams reikėtų istoriko bei geografo pagalbos, nes kiekvienas atskiras pastatas turėtų būti vertinamas pagal jo amžių, jo geografinės plokštumos ir ilgumos bei tuometinės deklinacijos santykį.

Ezoterinis požiūris. Ezoterinis požiūris tyrimo kontekste nebuvo nagrinėtas, tačiau jį svarbu paminėti, nes egzistuoja galimybė, kad jis turi įtakos išgyvenimo mokymuose pateikiamoms idėjoms. Ezoterikoje paprastai teigiama, kad „visos krikščionių bažnyčios yra astronomiškai orientuotos, paprastai į rytus, kur teka saulė to šventojo diena, kuriam bažnyčia skirta“⁵⁰. Čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, viena vertus, ne visos bažnyčios yra dedikuotos šventiesiems, kita vertus, būta mokslinių bandymų susieti bažnyčios pastato orientaciją su konkrečiomis datomis, pvz., bažnyčios globėjo diena, fundavimo diena ar saulėgrįža, tačiau lyginamieji tyrimai parodė, kad tokio dėsninumo nesama. Priežastis nurodyta ta, kad dalies šventųjų dienos būna minimos ir kelis kartus metuose, o horizonto linija gali kisti dėl medžių ir pastatų aukščio⁵¹. Nesant nekintamo horizonto linijos taško, neįmanoma nustatyti, kokiu orientyru rėmėsi statytojai, bandydami nustatyti saulėtekio tašką.

Rytai – tai saulėtekio pusė. „Tradiciškai krikščioniškų apeigų semantika siejasi ne su geografine rytų sąvoka, o su saulėtekiu.“⁵² Labiausiai tikėtina, kad tos bažnyčios, kurios nuo rytų nukrypsta $\pm 10^\circ$, buvo orientuotos labiau iš akies, nenaudojant magnetinio kompas, bet vadovaujantis saulėtekio tašku. Tai svarbus elementas, nes saulėtekio vieta labai priklauso nuo geografinės platumos, pvz., Lietuvoje, Vilniaus apylinkėse, žiemos saulėgrįžos metu (12.21) saulėtekio taškas lygus 133° azimuto, o vasaros (06.21) bus ties 46° . Pavasario lygiadienį (03.20) ir rudens lygiadienį (09.22) saulėtekio taškai bus atitinkamai 90° ir 89° . Taigi, kalbant apie apeiginį orientavimą rytų, t. y. saulėtekio, kryptimi, liturgiškai teisingomis galėtų būti laikomos visos orientavimo reikšmės nuo 46° iki 133° , o pridėdant minėtą $\pm 10^\circ$ paklaidą, kai matavimai daromi iš akies, teisingai orientuotomis bažnyčiomis galėtume laikyti orientuotąsias 36° – 146° ⁵³, t. y. šiaurės rytų ir pietryčių kryptimi. Tokiu atveju galima teigti, kad dvidešimt iš visų iširtų bažnyčių liturgine prasme yra orientuotos į rytus. Nepaisant to,

⁴⁸ Gabrielius E. Klimenka ir Eduardas Klimenka, *Išmoktos pamokos: ne tik šauliams* (Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga, 2023), 77–81.

⁴⁹ Čiočys, *Enciklopedinis karybos žodynas*, 113.

⁵⁰ Jonathan Black, *Slaptoji pasaulio istorija* (Vilnius: Tyto alba, 2020), 61–62.

⁵¹ Valionienė, „Lietuvos miestų sakralinės erdvės struktūra“, 18–19.

⁵² Ibid., 17.

⁵³ Ibid., 19.

kad toks orientavimas gali būti laikomas teisingu liturginiame kontekste, išgyvenimo mokymuose kaip orientyras jis yra netinkamas.

Geografinė platuma. Paprastai asmenys, neturintys įgūdžio orientuotis su kompasu ar be jo, mano, kad saulė teka rytuose. Tačiau iš tiesų saulėtekio taškas priklauso nuo platumos, kurioje yra stebėtojas. Keičiantis metų laikams, šiaurės pusrutulio vidutinėse platumose saulėtekio taškas juda nuo šiaurės rytų (vasarą) į pietryčius (žiemą). Kuo stebėtojas yra arčiau ekvatoriaus, tuo mažiau reikšmingas saulėtekio taško pokytis. Tai gali būti priežastis, paaiškinanti, kodėl pietų Europos šalyse bažnyčiose labiau išlaikyta geografinių rytų kryptis nei šiauriniuose regionuose. Dėl saulėtekio taško vietos pokyčių galėjo rasti gana didelių nukrypimų nuo geografinių rytų krypties.

Išvados

Išgyvenimo mokymuose bažnyčių orientavimo klausimas nagrinėjamas topografijos ir orientavimosi be kompasu dalyje. Azimutinio kampo nustatymas pagal bažnyčios orientavimą nurodomas kaip būdas, leidžiantis tiksliai nustatyti pasaulio kryptis. Toks mokymas tikriausiai kyla dėl krikščionybėje egzistavusio maldos orientavimo rytų kryptimi. Išgyvenimo mokymus veda ne teologai, jų metu naudojama kažkur girdėta ir nepatikrinta informacija pateikiama kaip tikra, o tai gali turėti lemtingų pasekmių išgyvenimo situacijose, kai reikia rasti kryptį siekiant išsigelbėti arba rasti kelią pasiklydus.

Ištyrus dalį Lietuvoje esančių bažnyčių paaiškėjo, kad tik nedidelė jų dalis orientuota apytiksliai rytų kryptimi. Nebuvo aptikta nė vienos bažnyčios, orientuotos 90° kryptimi, todėl galima daryti išvadą, kad bažnyčia kaip pastatas yra visiškai netinkama priemonė orientavimuisi be kompasu, tad išgyvenimo situacijose ja naudotis neverta.

Ieškant priežasčių, kodėl bažnyčios nebuvo orientuotos rytų kryptimi, paaiškėjo, kad Lietuvoje bažnyčios pastato orientavimo tradicijos nėra, nes krikščionybė į mūsų šalį atkeliavo gana vėlai, bažnyčios dažnai buvo statomos urbanizuotoje vietovėje, galbūt tai lėmė dalies bažnyčių orientavimą į kitas pasaulio kryptis, o ne į rytus. Bažnyčios, kurios orientuotos maždaug rytų (arba numanomų rytų) kryptimi, tikriausiai buvo statomos atsižvelgiant į saulėtekio tašką. Šiais atvejais, net jei buvo siekiama išlaikyti rytų kryptį, įtakos turėjo geografinė Lietuvos padėtis (platuma, dėl kurios saulė teka ne geografiniuose rytuose) bei netikslūs matavimo prietaisai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Becker, Udo. *Simbolių žodynas*. Vilnius: Vaga, 1995.
2. Black, Jonathan. *Slaptoji pasaulio istorija*. Vilnius: Tyto alba, 2020.
3. Cărciumaru, Marin, Elena-Cristina Nițu, Adrian Nicolae, Florin Ionuț Lupu ir Remus Dincă. „Contributions to understanding the Neanderthals symbolism. Examples from the Middle Paleolithic in Romania“. *Annales d'Université "Valahia" Târgoviște* 2 (2015): 7–31.

4. Čiočys, Petras Algirdas, Jurgis Janukevičius, Edvardas Jasiulionis, Eugenijus Simonas Kisinas, Robertas Kopūstas, Robertas Lapinskas, Jurgis Norgėla, Aleksandras Venckus ir Pranas Žarys. *Enciklopedinis karybos žodynas*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008.
5. Daugirdas, Albertas. *Išgyvenimo atmintinė*. Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 2020.
6. Dinzelbacher, Peter. *Viduramžių žodynas*. Vilnius: Aidai, 2024.
7. Jurevičienė, Jūratė. „Bažnyčia“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Žiūrėta 2024 m. vasario 12 d. <https://www.vle.lt/straipsnis/baznycia/>.
8. Hammad, Manar. „Vilniaus universitetas: semiotinis architektūros ir planų tyrimas“. *Semiotika* 10 (2014): 9–115. doi:10.15388/Semiotika.2014.16756.
9. Keturka, Karolis. „Orientavimasis gamtoje“. *Paslaugos gamtai*. Žiūrėta 2024 m. sausio 26 d. <http://www.paslaugosgamtai.lt/wp-content/uploads/2017/11/orientavimasis-gamtoje.pdf>.
10. Kynė, Genovaitė, Gražina Varanavičienė, Laima Railienė, Tomas Ubartas ir Akvilė Kamaraukaitė. *Geografija. Vadovėlis 6 klasei (ATRASK)*. Kaunas: Šviesa: 2015.
11. Klimenka, Gabrielius E. ir Eduardas Klimenka. *Išmoktos pamokos: ne tik šauliams*. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga, 2023.
12. Lang, Uwe Michael. *Conversi ad Dominum*: liturginės maldos kryptis. *Naujasis Židinys-Aidai* 6 (2004): 254–262.
13. Laužikas, Rimvydas. „Some Cosmological Aspects of Catholic Churches in Lithuania“. *Archaeologia Baltica* 10 (2008): 200–206.
14. Liutikas, Dalius. „Katalikų bažnyčios ir koplyčios Lietuvoje: statistinė analizė“. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 44 (2021): 311–355.
15. „Orientavimasis pagal žmogaus kūrinius“. *Idėjų medis*. Paskelbta 2011 m. spalio 10 d. <https://idejume-dis.wordpress.com/2011/10/10/orientavimasis-pagal-zmogaus-%E2%80%99Ekurinius%E2%80%99C/>.
16. Ratzinger, Joseph. *Liturgijos dvasia: įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012.
17. Ratzinger, Joseph, Hans Urs von Balthasar ir Karl Rahner. *Kodėl šiandien dar esu krikščionis?* Vilnius: Aidai, 2008.
18. *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai ir Lietuvos Vyskupų Konferencija, 2009.
19. Ulevičius, Benas. „Liturginės orientacijos judaizme ir krikščionybėje lyginamoji analizė“. *Soter* 20 (2006): 53–54.
20. —. *Dieviškieji rytai. Povatikaninė liturginė reforma ir „altorių atgręžimo“ klausimas*. Vilnius: Aidai, 2002.
21. —. „Kosminė liturgija“. *Naujasis Židinys-Aidai* 5 (2002): 253–257.
22. Valionienė, Oksana. „Lietuvos miestų sakralinės erdvės struktūra Viduramžiais ir Naujaisiais laikais“. *Lietuvos istorijos metraštis* 2 (2014): 5–34.
23. Wiseman, John. *Išlikimo vadovas: kaip išgyventi laukinėje gamtoje, bet kokiame klimate, sausumoje ar vandenyje*. Kaunas: Obuolys, 2010.
24. Zabulytė, Jolanta. „Vizualinės sakralinio centro išraiškos rytų ir vakarų kultūrose“. *Kultūrologija* 12 (2005): 287–313.
25. Верева, Юлия. *Приёмы ориентирования на местности (пособие для начинающего туриста)*. Орск: Муниципальное автономное учреждение дополнительного образования «Центр детского и юношеского туризма и экскурсий г. Орска», 2015.
26. Евдокимов, Анатолий. *Военная топография. Пособие для практических занятий*. Санкт-Петербург: Государственный университет аэрокосмического приборостроения, 2008.
27. Кутьков, Николай. „О пространственной ориентации церкви св. Апостола Петра в Марциальных Водах“. *Carelica* 2 (2019): 1–6. doi:10.15393/j14.art.2019.134.

28. Поляков, Евгений. „Об ориентации культовых построек древнего мира“. *Вестник Томского государственного архитектурно-строительного университета* 1 (2004): 10–29.
29. „Ориентирование. Ориентирование по следам человеческой деятельности“. *Путешествие и приключение*. Žiūrėta 2024 m. kovo 23 d. http://www.outdoors.ru/orient/orient_work.php.
30. „Орієнтування за місцевими предметами“. *Школа виживання Білі вовки*. Žiūrėta 2023 m. lapkričio 26 d. https://www.bilivovki.org.ua/index.php?id=19&L=0&tx_ttnews%5Byear%5D=2016&tx_ttnews%5Bmonth%5D=03&tx_ttnews%5Bday%5D=28&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34&cHash=a3d648a39b1742ab593f653a9e2acc7a.

Gauta: 2024 04 24

Parengta: 2024 11 15

Gabrielius E. KLIMENKA
Vytautas Magnus University, Lithuania

THE CHURCH BUILDING AS A TOOL FOR ORIENTATION WITHOUT A COMPASS: THE PROBLEM OF ORIENTING LITHUANIAN CHURCHES

S u m m a r y

The research on orientation based on church buildings in Lithuania aims to answer the question whether this method of orientation can be reliable for finding directions without a compass. Survival courses and specialised literature suggest that the altar of a Catholic church is usually oriented to the East, which could help the survivor to find the path. However, an analysis of the orientation of 45 different churches in Lithuania shows that only a few of them are oriented exactly east, i.e. they have a 90° azimuth. Most of the churches were oriented in other directions, so this method proved unreliable. The tendency for churches to be oriented in a non-easterly direction may have been due to practical and historical constraints, such as urbanisation and specific spatial constraints, which may have determined the orientation of the church. The technological possibilities of the time when the churches were built must also be considered – inaccurate measuring methods in the past prevented builders from accurately determining the eastern azimuthal angle. The theological tradition of orientation in the construction of Lithuanian churches may already have disappeared. The tradition of eastward orientation, although it existed in Christian theology as a symbolic sign of resurrection and light, has changed over the centuries. Practical considerations and the actualities of historical periods may have influenced the orientation of churches. Conclusion: in Lithuania, orientation based on the direction of the church altar is not a reliable method for finding one's way around without a compass, as most churches are not oriented to the east. This suggests that it is important for survivors to rely on more reliable methods of orientation without a compass.

KEYWORDS: orientation without a compass, church orientation, east, survival in emergencies, direction of prayer.

Gabrielius Edvinas KLIMENKA – teologijos mokslų daktaras (Vytauto Didžiojo universitetas, Katalikų teologijos fakultetas). Mokslinių tyrimų sritys: pseudomokslai, urbanistiniai mitai, krikščionybė ir ezoterika, kristologija, pasirengimas ekstremalioms situacijoms. El. paštas klimenka.gabrielius@gmail.com.

Gabrielius Edvinas KLIMENKA – Doctor of Theology (Vytautas Magnus University, Faculty of Catholic Theology, Lithuania). Research interests: pseudoscience, urban legends, Christianity and esotericism, Christology, Disasters preparedness. E-mail klimenka.gabrielius@gmail.com.